

of the regiments in the settlements, conducting maneuvers, food and fodder supply, etc. It was accompanied, at the same time, by the process of formation, improvement (modernization) and further development of the repressive apparatus of the military-judicial and investigative bodies constituting the institutions and bodies of military administration existing in separate military units.

The above mentioned funds of the State archives of Ukraine contain a sufficient information array. That is why the involvement of these records, previously little used, gives the opportunity to consider the activities of the military courts from a new perspective. In particular, it makes sense to analyze materials of definite cases, to determine the links between the crime and the punishment, and to consider the practice of criminal law application in different types of criminal acts.

Keywords: law, funds, court, military personnel, crime, investigation.

Матеріал надійшов 26.08.2015

УДК 94(477)

Безкровний Ю. О.

ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ В ПЕТЕРБУРЗІ ТА МОСКВІ

На основі архівних джерел та опублікованих документів висвітлено обставини журналістської діяльності Симона Петлюри в Петербурзі та Москві. Сфокусовано увагу на його редакційній праці в журналах «Вільна Україна» і «Украинская жизнь». Проаналізовано еволюцію світогляду Симона Петлюри від захоплення соціал-демократичними ідеями до зосередження на національному питанні.

Ключові слова: Симон Петлюра, журнал «Вільна Україна», журнал «Украинская жизнь», національне питання, соціал-демократія.

Симон Петлюра був однією з ключових статей національного руху початку ХХ ст. Напередодні революційних подій 1917 р. він брав активну участь у житті Санкт-Петербурзької та Московської українських громад, долучившись до становлення останньої як однієї з найактивніших і найзгуртованіших. У цей період відбуваються глибинні зміни в свідомості Симона Петлюри, від захоплення популярними ідеями соціал-демократії до реального розуміння завдань і можливостей національного руху. Вирішальними чинниками в цьому процесі були заглиблення в російське суспільство, активна громадська, політична й журналістська діяльність та особливо негативне враження від нищення владою українського життя з початком Першої світової війни.

Російський період у житті Симона Петлюри розглядали в своїх працях Владислав Верстюк [1],

Василь Іванис [16], Юрій Тернопільський [36], Володимир Сергійчук [34], Віктор Савченко [32], Дмитро Миронюк, Наталя Миронюк [18; 19]. Проте досі не створено цілісного дослідження журналістської діяльності видатного українця в двох столицях імперії, що і є завданням цієї статті.

Два петербурзькі періоди

Петербурзький період у житті молодого революціонера й журналіста Симона Петлюри розпочався в лютому 1906 р., коли його разом з іншими членами Української соціал-демократичної робітничої партії Миколою Поршем і Прокопом Понятенком було відряджено до столиці Російської імперії редагувати новий журнал «Вільна Україна».

Перший здвоєний номер політично-літературно-наукового місячника «Вільна Україна» під

редагуванням Івана Личка вийшов у лютому 1906 р. засобами й заходами Луки Бича й Антона Шабленка [17, с. 310]. Проте зміст журналу не влаштував київське партійне керівництво, й було вирішено за допомогою колеги надати виданню виразніших соціал-демократичних рис. Навколо часопису, завданням якого стала агітація українського студентства, робітників та селян, сформувалася група, до якої в різні часи належали також Михайло Дулбін, Дмитро Лаврентьев, Іван Личко, Ісаак Мазепа, Василь Мазуренко, Микола Шадлун.

В «Увазі до читачів», № 3 журналу, редакційного колегією в складі Симона Петлюри, Миколи Порша та Прокопа Понятенка, зазначалося: «З числа третього “Вільна Україна” приймає певний напрям. Від нині наш журнал стає виразником інтересів робітничої кляси. Всі питання сучасної дійсності він буде освітлювати ідеологією цієї кляси» [37, с. 2]. Очільники подбали, щоб цей номер у червоній обкладинці відповідав партійній програмі, майже цілковито ігноруючи національне питання – ідеологічний стрижень склали статті Карла Каутського «Стара і нова революція», Генрієти Ролянд Гольст «Пролетарська свідомість і революція», М. Ч. «Національні організації пролетаріату», Simon'a «Друга конференція Української Соціалдемократії Австрії» – остання є звітом Симона Петлюри про участь у цій події як делегата від УСДРП під псевдонімом С. Тагон. У львівській промові він висловив свої марксистські погляди: «Панування шляхти-буржуазії розбуджує націоналістично-шовіністичні почуття не лише у пануючій нації, але також і у пригнобленій. З огляду на те партія мусить боротися шляхом усної і літературної пропаганди проти розвитку шовінізму і нести народнім масам справжнє пролетарське розуміння національної ідеї» [24, с. 208].

Вже в лютому редакційна праця майже цілком лягла на Симона Петлюру, бо Микола Порш перебував у Стокгольмі на IV Об'єднавчому з'їзді російської соціал-демократії, а Прокіп Понятенко займався переважно літературою [32, с. 37].

Марксистське й революційне обличчя журналу яскраво проступає у «Внутрішньому огляді», де Симон Петлюра гостро критикує «вакханалію реакції» з численними арештами й розстрілами, нищенням вільного слова: «З тхірливости уряду випливають всі ті нелюдські засоби, якими він “втихомирює” розбурхане море народної ненависти; в заячій боягузтві його знаходять своє пояснення ті злочини, які він виробляє перед народом і державою» [24, с. 42–46]. Водночас, редактор вірив: «Як не жорстокою є реакція, хоч

би вона ще 72000 зарахованих до революціонерів завдала до тюрем, – революційного моря не вичерпаєш такими краплинами і ніякими засобами не можна спинити того, що виходить з глибоких підвалин народнього життя і увійшло, коли можна так висловитись, в плоть і кров соціально-політичної свідомості народніх мас» [24, с. 58].

Досить критично Симон Петлюра оцінював становлення російського парламентаризму, проаналізувавши новий маніфест і зробивши висновки, що це лише «обгризок» реформ, кинутий владою в народи імперії. Він сподівався на відповідну реакцію селянства й робітництва на цю конституційну провокацію, «якою власне і є вся ота комедія з Державною Думою» [24, с. 57]. У такому випадку, на його переконання, парламент «стане лише імпульсом для нових вибухів революції, для нового і може ще більш грізного і не вичерпаного гніву народнього» [25, с. 39].

Незважаючи на соціал-демократичну програму, заглибленість у національне питання залишалася одним із провідних напрямів журналу «Вільна Україна», який виступав за свободу духовного і культурного розвитку народу й «федеративну автономію» України. Співредактор Микола Порш у статті «Автономія України в світлі “соціал-демократичної критики”». Відповідь П. Лукашевичу» доводив, що при виборюванні матеріальних інтересів слід не забувати про національне питання, як це роблять російські марксисты, й домогатися забезпечення за недержавними націями певних політичних прав [24, с. 17].

Хоч журнал і обстоював національні інтереси, саме занадто виразне антиурядове й соціал-демократичне забарвлення «Вільної України» стало причиною конфіскації третього й п'ятого–шостого номерів та припинення виходу часопису. На цьому акцентовано увагу в доповіді цензора Санкт-Петербурзького комітету в справах друку Г. Головіна: «Всі статті цього видання висвітлюються з партійної точки зору і стоять на ґрунті революції» [30, л. 180].

30 березня на № 3 журналу було накладено арешт, а офіційного редактора-видавця Антона Шабленка притягнуто до відповідальності. Приводом стали публікації «Український Прометей», «Внутрішній огляд», «Із політичного життя України» [30, л. 1]. У № 5–6 увагу цензорів привернула ціла низка матеріалів, у яких вбачалися ознаки злочину: «Резолюція ЦК УСДРП в справі відношення до Державної Думи», «Останній з'їзд Російської СДРП», вірш «Похоронний марш», «Мілітаризм» [30, л. 169]. Тому вирішено порушити судове переслідування проти

Антон Шабленка та інших причетних осіб і накласти арешт на вказаний номер [30, л. 81–82].

Проте наміри цензури не були втілені цілком, № 3 журналу дійшов до читача й жодного примірника не було заарештовано [30, л. 272]. Тому іншому приділено більше уваги, виконувач обов'язків директора Інспекції з нагляду за типографіями, літографіями й іншими закладами, а також книжковою торгівлею в Санкт-Петербурзі звітував, що № 5–6 був «знищений розриванням на дрібні частини» [30, л. 272]. Чомусь справи «Вільної України» не були закриті до 29 квітня 1911 р., коли, нарешті, оголошено вирок: «Арештовані номери [...] журналу малоросійською мовою “Вільна Україна” знищити, а видання цього журналу припинити назавжди». Редактора-видавця Антона Шабленка засуджено до ув'язнення на один рік із можливістю заміни покарання. Прокурор також повідомляв Головному управлінню в справах друку, що мають бути знищені не тільки номери часопису, а й усі речові докази в справі [30, л. 178, 179, 271].

Після конфіскації третього та особливо п'ятого–шостого номерів журналу соціал-демократи змушені були припинити видання, а Симон Петлюра в липні 1906 р. переїхав до Києва, де займався партійною роботою, очолював газету «Слово», працював у редакції «Ради», друкувався в «Літературно-науковому вістнику» й «Україні».

Журналістські тексти Симона Петлюри в цей період свідчать про глибокі соціал-демократичні переконання, особливо такі статті й рецензії на різні видання: «Резолюція київських робітників про терор і відношення до неї преси», «Українське село і еміграція в Америку», «Російські культурно-просвітні інституції на Україні», «Організація “Української Трудової Громади” в Державній Думі», «III Черговий З'їзд Української Соціал-Демократичної Партії», «Українські студентські організації», «Політичні українські партії в Галичині», «Мало арештів», «Облітають квітки...», «Міжнародний рух гірничих робітників» та інші. Однак національне питання займає все більше уваги революціонера, про що свідчать публікації «Ідейна боротьба з українством», «Українські катедри і український пролетаріят», «Потреба видання популярних книжок з національного питання», «Білоруси і їх національне питання», «Нова Дума і національне питання», «Лист з Петербургу».

Отже, уже в ці роки Симон Петлюра немовби перебуває в пошуках поміж волею соціальною та національною, намагаючись відкрити для себе необхідну «формулу» цих важливих основ

поступу народного життя. На цьому складному шляху його розчаровував численний просярок пристосуванців, на яких він виплеснув гнів у статті «Про “малоросів”»: «“Я теж малорос!” – Як це стало гидко чути! Такі слова вириваються у бездушних, денационалізованих запродавців; вони стали ознакою не тільки повного недбалства до інтересів нації, до інтересів пригнобленого люду, але ознакою ренегатства і злочинства проти того народу, ім'я якого так зневажають і обкидають грязюкою оці вилюдки, коли називають себе “тожє малоросами”» [26, с. 56–57].

Тяжкий фінансовий стан родини змусив його вже восени 1908 р., після отримання в жовтні в Полтаві нового паспорта, повернутися до столиці. Тут Симон Петлюра на короткий час оселився в помешканні Левка Мацієвича, а в листопаді винайняв кімнату спільно зі студентом Політехнічного інституту Дмитром Шадлуном [7, л. 85 об., 95–96]. У Петербурзі вдалося отримати посаду бухгалтера в «Східному товаристві страхування вантажів» та інших фірмах.

Саме в цей час Симон Петлюра, як активний член громади й соціал-демократ, потрапляє під нагляд Відділення з охорони громадської безпеки та порядку в Петербурзі. 27 грудня поліцейському наглядачеві Нікітіну було доручено вказати філерам нову адресу революціонера (будинок № 33 по Малому проспекту), й спостереження за ним тривало до червня 1909 р. Для орієнтування надавалися такі прикмети: середнього зросту, років 24, шатен, обличчя продовгувате, вуса маленькі світлі, одягнений у малоросійську темно-сіру шапку, чорні брюки на випуск і осіннє пальто. Насправді йому кілька разів доводилося частково змінювати зовнішність: носити окуляри, голити вуса тощо [7, л. 7 об., 17, 81 об., 83 об., 95–96].

Незважаючи на стеження поліції, в Петербурзі Симон Петлюра під партійною кличкою «Поштовий» [7, л. 96] брав активну участь у насиченому українському житті міста, насамперед діяльності осередку УСДРП та «Громади». У цей період розкрився його талант натхненного промовця, що відзначив один із поважних земляків Максим Ковалевський [32, с. 37]. Велике значення для Симона Петлюри мав виступ поміж двох інших доповідачів на вечорі 31 жовтня 1910 р., присвяченому пам'яті Левка Мацієвича [4, л. 8] та особливо на Шевченківських урочистостях 1911 р. в приміщенні Дворянського зібрання.

У цей час він практично відходить від політики, безпосередні зв'язки з марксистами змінює на знайомства в ліберальних українських та російських колах, таким чином із непримиренного

революціонера ставши поміркованим поступовцем [32, с. 37]. Водночас, зі згасанням революційних подій, посиленням репресій проти їхніх учасників та зменшенням фінансових засобів, петербурзький осередок УСДРП поступово розформувався, зі складу групи в українському житті брали участь лише Симон Петлюра, Валентин Садовський та ще дві особи, а після зборів у січні 1911 р. його діяльність вирішено припинити [5, л. 2 об.].

Переїзд до Москви

До Москви Симон Петлюра потрапляє з особистих причин після шевченківських свят 1911 р. [35, с. 36], за іншими даними – влітку [26, с. 126], влаштувавшись на роботу в «Східне товариство товарних складів і транспортування товарів із видаченою позию» [3, с. 375, 781].

На одній з українських вечірок, імовірно на початку 1909 р., він познайомився з полтавкою Ольгою Більською, рідні якої мешкали в Москві. У квітні вона приїздила на деякий час до столиці й оселялася разом із ним [7, л. 26 об.], а вже після переїзду до Москви в них восени народилася донька Леся. Родина винаймала чотирикімнатну квартиру на п'ятому горішньому поверсі, про їхній побут згадував Василь Королів-Старий: «Я не бачив серед ближчих мені людей такого зовнішнього убожества [...]. Я думав лише про те, як тяжко нашим, хоча б і талановитим, людям заробити шматок хліба українською працею» [13, с. 181–182]. Проте, оскільки в цьому новому на той час будинку були опалення, водогін, телефон і швейцар, то матеріальне становище родини Симона Петлюри не було гіршим за пересічну інтелігенцію Москви [22, с. 11, 17].

Українське життя в Москві значно поступалося розмаїттям подій петербурзькому, але на час приїзду Симона Петлюри тут уже розгорнули свою роботу Український музично-драматичний гурток «Кобзар» і Українська секція при Товаристві слов'янської культури. Порівняно з чиновницькою столицею імперії, старші «московці» являли собою нечисленну громаду інтелігенції, переважно з викладачів університетів, правників, літераторів, артистів місцевих театрів. Гнітюче враження на всіх поступових земляків справив погром української соціал-демократичної молоді навесні 1911 р.

Через зайнятість бухгалтерською працею Симон Петлюра до осені не мав змоги займатися громадськими справами, тому лише через кілька місяців після переїзду до кола місцевих українців його увів знайомий Зиновій Моргуліс [6, л. 4].

Провідним національним інтелектуальним осередком у місті була Українська секція Товариства слов'янської культури, що розпочала свою роботу 2 грудня 1910 р. й спочатку працювала під керівництвом присяжного повіреного Сергія Хвостова, а згодом її очолив Степан Сірополко [20, с. 158]. Планувалося, що завдяки наявності в Москві значних наукових сил вона стане «розумовим центром московських українських кіл», і якщо вони зможуть внести до рідної скарбниці науки та мистецтва хоч маленьку крихту, цим залишать помітний слід в житті не тільки московських земляків, а й цілої України [21, с. 93]. Для цього секція створила вчену раду, до якої увійшов Симон Петлюра, мовознавці Федір Корш, Агатангел Кримський і Микола Янчук, поет Микола Філянський, мистецтвознавець Олексій Новицький, літературознавець Володимир Каллаш, правники Богдан Кістяківський і Сергій Хвостов, журналіст Олександр Саліковський [21, с. 93].

Головним напрямом діяльності цієї громади була організація лекцій та дискусій на різні теми. Важливо, що таким чином Українська секція наповнила національне життя міста, досі зосереджене навколо розважальних вечірок «Кобзаря», консолідує просвітницькими заходами, завданням яких було формувати ідейне осердя громади та привернути до неї зросійщених українців.

Симон Петлюра був одним із активних учасників засідань секції, його промови, за свідченням Степана Сірополка, справляли велике враження на слухачів, вони «були по суті курсом українознавства, так що не один десяток зі старих і молодих “Малоросів” у Москві придбав національну свідомість власне завдяки виступам С[емена] В[асильови]ча» [35, с. 37]. Поміж таких доповідей особливо слід відзначити «Іван Франко, як поет національної честі і національного сорому», зачитану 11 листопада 1912 р. [15, с. 125].

Редагування «Украинской жизни»

На засіданні Української секції 20 квітня 1911 р. було запропоновано видавати журнал, схожий на колишній столичний «Украинский вестник» [21, с. 94], а наприкінці жовтня московська та петербурзька громади спільно погодили всі організаційні питання, у тому числі рішення про нову назву «Украинская жизнь» та стосовно двох редакторів [26, с. 127] – одного московського Олександра Саліковського й колишнього петербурзького Симона Петлюру.

До редакційної команди увійшли правники Яків Шеремецинський, Олександр Хруцький та

Зиновій Моргуліс. З-поміж членів московської громади безпосередню участь у заснуванні й подальшій підтримці «Украинской жизни» брали викладач Ярославського Демидовського ліцею Богдан Кістяківський, керівник Товариства слов'янської культури Федір Корш, педагог Степан Сірополко, дружина Симона Петлюри Ольга.

Петербурзький період справив значний вплив на становлення Симона Петлюри як професійного журналіста й досвідченого громадського діяча, здатного належним чином оцінювати ситуацію в українському русі та впливати на концепцію майбутнього видання. Із кінця 1911 р. він присвячує значну частину часу новому часописові, й, зважаючи на брак приміщення, підготовка до видання здійснювалася на його роботі [38, арк. 1 зв.]. Лише 21 грудня він повідомив Дмитрові Донцову: «Дозвіл на журнал одержано, помешкання винайнято: отож залишається приступати до діла» [25, с. 182].

Щомісячний науково-літературний і громадсько-політичний журнал «Украинская жизнь» вийшов у світ у січні 1912 р. як російський грубий місячник, що охоплював найрізноманітніші аспекти національного життя. Фактично це українське видання стало унікальним на теренах імперії, передусім через незвичне поєднання типу, змісту й мови.

На початковому етапі видання перше слово в керівництві журналом належало Олександрові Саліковському. Водночас провідна роль у виданні «Украинской жизни» поступово переходить до Симона Петлюри. Саме він протягом 1912–1915 років організовує роботу команди, налагоджує співпрацю з авторами й вирішує майже постійні матеріальні проблеми часопису. Формуючи з кінця 1911 р. коло співробітників нового журналу, залучає до співпраці Дмитра Донцова, Андрія Ніковського, Сергія Єфремова і Михайла Грушевського – вони стають провідними авторами видання.

28 листопада 1911 р. Симон Петлюра писав до Одеси Андрієві Ніковському: «Сподіваючись, що Ви спочуваєте ідеї видання, звертаюсь до Вас од імені редакції “Украинской Жизни” з проханням: 1) дати дозвіл на уміщення Вашого ймення в спискові співробітників; 2) допомогти редакції своєю літературною працею на ті теми з життя українського, що їх знайдете для себе найбільш цікавими та вартими Вашої уваги» [38, арк. 1–1 зв.]. Він також просив залучити до співпраці Володимира Жаботинського, попросивши до найближчої книжки статтю про українсько-єврейські відносини [38, арк. 1–1 зв.].

Перший рік редагування журналу спільно з Олександром Саліковським приносить значне розчарування Симонові Петлюрі, він починає сумніватися в доцільності існування «Украинской жизни» як часопису для переконування росіян у праві українців на самобутність. Такі думки викладено наприкінці 1912 р. в листі до Михайла Грушевського: «Особисто мене, як одного з редакторів, не задовольняє позиція, на якій стояв журнал, щодо стосунків російсько-українських. Освітлення цих стосунків не зовсім і не в усьому можна вважати вірним, як і не певні, на мою думку, ті “добрыя чувства”, які поклала “Укр[аинская] Ж[изнь]” на росіян: на почуттях ніколи не можна будувати національну політику, отож і шлях сей вважаю мильним, а сподіванки, що “вони” нас пізнають та почнуть інакше до нас ставитись – помилковим і почасти, з національного боку, шкідливим» [26, с. 137–138].

На відміну від свого співредактора, Олександр Саліковський виступав за поглиблення співпраці з російською інтелігенцією, покладаючи великі надії на прозоріння поступової її частини в ставленні до українців [27]. Розходження в цьому питанні часто були предметом редакційної полеміки, бо добрими почуттями до росіян Симон Петлюра пояснював до певної міри неяскість і несміливість журналу [25, с. 198–199]. Його обурювало несприйняття російською інтелігенцією українського питання, тому він відкрито заявляє про свою позицію в березневій книжці журналу за 1913 р. в статті «З російської преси»: «Ми вітаємо і цю концентрацію ворожих нам сил, і ту творчість, яка ними проявляється при цьому. Вона сприятиме відповідному й у нас».

Своєю чергою, Олександр Саліковський досить нервово відреагував на ці рядки, обурюючись позицією земляка: «У психології українців останніми роками помітним є тяжкий процес зростаючої недовіри до всього російського та прагнення відокремитися в тісно обмежене коло свої національних інтересів» [33, с. 72]. Через таку незгоду та з фінансових причин 10 березня 1913 р. [12, с. 338] він виїздить до Ростова редагувати «Приазовський край», звідки повернувся тільки в 1916 р.

Симон Петлюра не бажав продовжувати полеміку з колишнім на той час колегою, якого вважав хворим на всілякі «больные вопросы», маючи на увазі статтю Олександра Саліковського з відповідною назвою [26, с. 151–152].

Після від'їзду Олександра Саліковського з Москви більша частина редакційної роботи перейшла до Симона Петлюри. Дотримання напряму

й змісту, листування зі співробітниками, коректура, цензурні й фінансові справи – все це лягло на його плечі. Степан Сірополко згадував, що редактор взагалі не мав особистого життя: з ранку до обіду – праця в конторі, а після обіду – громадська робота, то в редакції журналу, то засідання в українських організаціях, то різні наради, то зустрічі з приїжджими земляками [35, с. 38].

Свої громадські обов'язки Симон Петлюра поєднував із утриманням рідних, працюючи в «Памірському золотопромисловому товаристві», з приводу чого писав Дмитрові Донцову: «Одночасно з тим – я бухгалтером на прежній посаді (се дає мені удержання) і борсаюсь біля “Української Ж[изни]” (се для Ісуса)» [25, с. 211]. Симон Петлюра шукав моральної підтримки й у Андрія Ніковського: «Не дивлячись на те, що приходиться редагувати “Українську Ж[изнь]” – а се наче само собою припускає якусь відповідну атмосферу – почуваш страшенну одірваність од національного ґрунту і приголомшуючу часом самотність» [38, арк. 11 зв.].

Відраду знаходив у спілкуванні з академіком Федором Коршем і діяльності Української секції, що вже наприкінці 1912 р. цілком підпадає під вплив редакції «Української ж[изни]», від якої до комітету включено переважну більшість членів – Симона Петлюру, Зиновія Моргуліса, Івана Лебединського, Олександра Хруцького та Олександра Саліковського [14, с. 101].

Незважаючи на збільшення роботи, роки самостійного керівництва журналом позитивно позначилися на його змістові, авторському колі та якості опублікованих матеріалів. Часопис став бажаним у бібліотеках студентських і старших громад, особливо з огляду на потребу просвітницької роботи з російськомовними й малосвідомими земляками. Тепло відгукувався на редагування «Української ж[изни]» Симоном Петлюрою Дмитро Дорошенко: «Він справді вів її дуже цікаво, згуртував біля часопису видатних співробітників і зробив його українською трибуною в Росії, з якою рахувалася російська преса» [10, с. 157].

Журнал зусиллями Симона Петлюри та команди однодумців пройшов тривалий період становлення й випробувань, посівши помітне місце в інформаційному просторі національного руху. Це було єдине українське видання, якому вдалося втриматися під час цензурної вакханалії 1914–1915 років, перш за все завдяки мудрому керівництву редактора.

У 1915 р. Симон Петлюра вирушив на службу до Всеросійського земського союзу на північно-

західному фронті, куди потрапив за допомогою друга Степана Сірополка [35, с. 39]. Цей від'їзд негативно позначився на роботі редакції та її контактах із авторами, тому Симон Петлюра намагався допомогти редакції «Української ж[изни]», як і засланому до Казані Михайлові Грушевському. 3 квітня 1916 р. історик писав: «Дістав листа від Симона Вас[ильовича], що приїздив на кілька днів додому, давав мені тему, але трудно мені писати – занадто відійшов я від біжучого життя, і нелегко орієнтуватися в нім, особл[иво] при браку преси» [8, с. 183].

Москва після Петербурга відіграла ключову роль у формуванні особистості Симона Петлюри. Сергій Єфремов після першого знайомства з ним у Києві був неприємно вражений есецькими рисами характеру, а через п'ять років він відзначав значні позитивні зміни у вдачі товариша [33, с. 39]. Максим Славінський згадував, що цей період життя «був для нього багатозначним і мабуть рішучим щодо його національно-політичного світогляду [...] У Москві остаточно зформувалась персональна й політична індивідуальність Симона Петлюри. В московському оточенні став він тим, чим бачимо його трохи пізніше на тлі великої української революції» [13, с. 11].

Симон Петлюра як автор

До московського періоду в житті Симона Петлюри належить чималий публіцистичний доробок, його статті якнайширше розкривають різні аспекти українського питання в Росії, він активно виступає на захист національного руху, розкриваючи штучність і надуманість звинувачень окремих російських діячів. Зважаючи на зайнятість редактора громадськими справами й утриманням родини, Степан Сірополко висловлював здивування, звідки він знаходив ще час на літературну працю [35, с. 37–38].

У ці роки Симон Петлюра був зосереджений на головних духовних здобутках українців, що також свідчить про глибокі зміни в поглядах. Публікуючи свідчення багатого культурного життя народу, він відкривав російському читачеві вже не просто західну колонію Російської імперії, а цілком іншу Україну. Статті в своїй сукупності є виявом значного журналістського таланту Симона Петлюри, особливо ті, в яких він створив яскраві образи національних геніїв: «І. Франко – поет національної честі», «До драми Шевченкового життя (До 51-ї річниці смерті)», «Пам'яті М. Лисенка», «Пам'яті Коцюбинського». Знаковою стала публікація, в якій автор

висвітлює творчість Івана Франка й відзначає його заслуги у відродженні України, будучи переконаним, що ця поезія хвилює і збуджує національні сили, наче підпалює почуття національної свідомості [24, с. 179].

Вагоме місце в журналі належить таким статтям Симона Петлюри: «Пам'яті К. П. Михальчука», «До питання про культурну творчість», «Про переоцінку», «“Скорочене” викривання українства паном Щоголевім», «До практичних завдань українства. Місцева російська преса на Україні», «До практичних завдань українства. Про ставлення до Українського Наукового Товариства», «Державний ясновидець п. Савенко», «Про польську пресу і “сказання” В. А. Маклакова про українську інтелігенцію», «Український відділ на виставці творів друку (Враження)», «Рік мовчання», «Із російського друку “Русская Мысль”. Кн. III», «“Imagination vive” проф. О. Погодіна», «Про новий виступ пана О. Погодіна», «Негативні риси полеміки навколо українського питання», «Легенда О. Погодіна про С. В. Соловійова», «Нова праця з українознавства», «Сліпа злоба. Невігластво і безтактність» та іншим.

У своїх публікаціях він виступав із критикою російського псевдолібералізму, розвінчував звинувачення націоналістів, розкривав реальну позицію представників українського руху. У статті «Про переоцінку» Симон Петлюра висловив упевненість, що головне завдання українців не у виправданні своїх цілей перед російським суспільством і його переконуванні в праві на самовизначення. Українство має працювати над реальними, а не фантастичними цілями, а цькування його російськими націоналістичними колами і є підтвердженням зростання сили й розширення меж національного руху [25, с. 255, 260].

Особливою віхою видання журналу «Украинская жизнь» стала редакційна стаття «Війна та українці», яка вийшла 30 липня 1914 р. окремим № 7. Основними положеннями цього документа є абсолютна підтримка Росії як батьківщини українського та всіх її народів, у війні проти Австрії й Пруссії, заперечення сепаратистських настроїв поміж українців: «Свідомість національної єдності цілого українського народу без огляду на дроблення його на частини, що входять до складу різних держав, як також свідомість культурної спільноти цілого українського народу, не може бути прирівнювана до сепаратизму», а також вимога лібералізації громадського життя та «надання [...] народам і відповідних прав» [2].

Через проблеми зі здоров'ям у червні–липні Симон Петлюра перебував на лікуванні в Єсен-туках [29, л. 2], де й застала його новина про початок війни. Після повернення до Москви, ухвалення статті відбувалося за участю Олександра Хруцького, Якова Шеремецинського та Дмитра Дорошенка. Останній згадував: «Петлюра аргументував потребу такої декларації про лояльність тим, що в цей історичний момент, коли відбувається немов “примирення” російського громадянства з своїм урядом і робиться немов перегляд усіх народностей імперії, мовчанка українців може служити скріпленням того погляду, наче вони або не існують зовсім, або що для них у межах російської державності не може бути місця. А такий останній висновок мав би, між іншим, дуже лихі практичні наслідки для українського життя під теперішню хвилю» [11, с. 20].

У Державній Думі представники естонців, латишів, євреїв, вірмен та інших національностей рішуче виступили зі словами відданості Росії. Тому поява української декларації була нагальною для національного руху, а для розширення читацької аудиторії Симон Петлюра 28 серпня в газеті «Русские ведомости» опублікував статтю «Про ставлення українців до війни» [23, с. 5].

Вже після надрукування декларації, російські націоналісти на сторінках «Киева» не забарилися звинуватити українців у мовчанні: «У нинішні часи випробувань для нашої країни всі народності злилися в загальному пориві, всі партії. Одна тільки партія зловісно мовчить, ніби вичікуючи чогось. Це – українці» [9, с. 5]. Однак позиція журналу «Украинская жизнь» не залишилася поза увагою поступової російської громадськості, 8 серпня газета «Речь» у редакційній статті схвально відгукнулася на декларацію українців: «Руйнуючи своєю безумовною лояльністю безглузде звинувачення в “сепаратизмі”, позбавляючи будь-якого ґрунту обвинувачів, українці тим самим допомагають створенню тих умов, за яких мають виробитися правильні й нормальні основи співжиття російських народностей, “які однаково відстоюють цілісність держави і захищають її нерозривність”. Із високого місця було сказано, що цей загальний порив до єднання і до дружнього самозахисту не буде забутий» [31, с. 1].

На зміст редакційної статті в «Украинской жизни» вплинули в першу чергу соціально-політичні обставини в Україні, насамперед неготовність українського народу до будь-якої конфронтації з росіянами. Тривалий процес асиміляції,

посилення його гуманітарних і економічних зв'язків із центром зробили свою справу – значна частина українців відчувала свою належність до російської держави. Свої думки з цього приводу Симон Петлюра розкрив у листі до Осипа Назарука від 18 грудня 1914 р.: «Тяжкий, неповторний час, і боліємо ми, як і Ви, за долю нашого народу, невідготовленого до великих подій. Отся невідготовленість і є, як згодиться, тим моментом, якого не взято на увагу відповідальними політиками Галичини» [34, с. 58–59].

Декларація «Украинская жизнь» допомогла зберегти часопис, який продовжував послідовно й виважено обстоювати право українського народу на самовизначення. Із початком війни в журналі критикуються репресивні заходи російського уряду в Наддніпрянщині й Галичині, порушується питання біженців та засланих до північно-східних губерній імперії.

Вже через рік Симон Петлюра під враженням від погрому українського життя в статті «Рік мовчання» констатує тяжке становище українського суспільства й виступає з першочерговою вимогою: «Український народ має право на те, щоб не зазіхали на його душу – поверніть же нам наші газети, наші журнали, наше рідне слово!» [25, с. 314].

У Москві Симон Петлюра намагався перенести обговорення української проблематики на сторінки місцевої російської преси, налагодивши наприкінці 1913 р. співпрацю з поступовим журналом «Голос минувшего». Незважаючи на зайнятість службовою працею та редагуванням «Украинской жизни», він пообіцяв редактору Сергію Мельгунову подавати до часопису повідомлення про цікаві російському читачеві

новинки української літератури [28, л. 1]. Перш за все редакція бажала опублікувати рецензію на видані в Галичині Михайлом Павликом останні томи листування Михайла Драгоманова, проте через псування виписаних зі Львова примірників російською цензурою з цими книжками неможливо було працювати. Саме тому Симон Петлюра надіслав рецензію на книжку Михайла Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу» [29, л. 1].

Для січневого номера 1914 р. Сергій Мельгунов запропонував зробити огляд історичних матеріалів в українській пресі, й Симон Петлюра підготував замітку «Минуле в українських журналах» [28, л. 2]. Ще одна стаття «До історії Наукового Товариства імени Шевченка у Львові» мала завданням ознайомити російське суспільство з історією завойованого краю та виділити його особливості, водночас вказавши на нещадну руйнацію російською адміністрацією українських культурних цінностей.

Підсумовуючи, слід вказати на провідну роль Симона Петлюри в житті московських українців, просвітницьке значення редагованих ним журналів «Вільна Україна» та «Украинская жизнь», визначенні напряму роботи головного осередку національного життя в Москві – Української секції Товариства слов'янської культури.

З іншого боку, московський період, особливо завдяки товариству інтелектуалів, став визначальним у долі Симона Петлюри, вплинувши на формування його особистості й спричинившись до суттєвих змін у поглядах на можливі шляхи вирішення соціальних проблем, національного питання та взагалі перебування українського народу в складі Російської імперії.

Список літератури

- Верстюк В. Ф. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) / В. Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 112–126.
- Война и украинцы // Украинская жизнь. – 1914. – № 7. – С. 3–7.
- Вся Москва. Адресная и справочная книга на 1915 год. – М., 1915. – 818 с.
- Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. 102 (оо). – Оп. 240, 1910. – Ед. хр. 305. – 200 л.
- ГАРФ. – Ф. 102 (оо). – Оп. 241, 1911. – Ед. хр. 163 ч. 57. – 4 л.
- ГАРФ. – Ф. 102 (оо). – Оп. 241, 1911. – Ед. хр. 163 ч. 63 л. Б. – 10 л.
- ГАРФ. – Ф. 111. – Оп. 1. – Ед. хр. 2674. – 116 л.
- Грушевський М. С. Листування Михайла Грушевського / М. С. Грушевський. – К., 1997. – Т. 1. – 399 с.
- Донской Д. Ядовитый шопот / Д. Донской // Киев. – 1914. – № 210. – С. 5.
- Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914 роки) / Д. Дорошенко. – Вінніпег; Манітоба: Тризуб, 1949. – 167 с.
- Дорошенко Д. Мої помини про недавнє-минуле (1914–1918 роки) / Д. Дорошенко. – Мюнхен : Видавничка спілка «Тризуб», 1969. – 543 с.
- С. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки. – К. : Темпора, 2008. – 338 с.
- Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1826). – Прага, 1930. – 259 с.
- Из жизни украинской колонии в Москве // Украинская жизнь. – 1912. – № 10. – С. 101–102.
- Из жизни украинской колонии в Москве // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 125.
- Іванис В. Симон Петлюра – Президент України: 1879–1926 / В. Іванис. – Торонто : Перемога, 1952. – 258 с.
- Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – [Баунд-Брук] : Українська Православна Церква в США, 1966. – Ч. 2. – 481 с.
- Миронюк Д. Симон Петлюра – редактор «Украинской жизни» / Д. Миронюк. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 136 с.
- Миронюк Н. Миронюк Д. Симон Петлюра – редактор, журналіст, публіцист / Н. Миронюк, Д. Миронюк. – Чернівці : Букрек, 2009. – 436 с.
- На Украине и вне ее // Украинская жизнь. – 1915. – № 3–4. – С. 157–158.

21. Отчет Украинской секции при Обществе Славянской Культуры за 1911 год // Известия Общества Славянской Культуры. – 1912. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 92–94.
22. Петлюра Л. Народі мій, улюблений... / Л. Петлюра. – К. : НБУВ ім. В. Вернадського, 2009. – 668 с.
23. Петлюра С. Об отношении украинцев к войне / С. Петлюра // Русские ведомости. – 1914. – № 197. – С. 5.
24. Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – Нью Йорк, 1956. – 480 с.
25. Петлюра С. Статті. Листи. Документи / С. Петлюра. – Нью Йорк, 1979. – Т. 2. – 627 с.
26. Петлюра С. Статті. Листи. Документи / С. Петлюра. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. 4. – 704 с.
27. Плева С. Редактор «Приазовского Края» – соратник Петлюры [Электронный ресурс] / Официальный сайт газеты, типографии, издательства, телестудии «Приазовский край». – Режим доступа: <http://www.priazovskiy.ru/salikovskiy.htm>. – Заглавие с экрана.
28. Российский государственный архив литературы и искусств (РГАЛИ). – Ф. 305. – Оп. 1. – Ед. хр. 602. – 2 л.
29. РГАЛИ. – Ф. 305. – Оп. 1. – Ед. хр. 1093. – 2 л.
30. Российский государственный исторический архив. – Ф. 776. – Оп. 9, 1906. – Ед. хр. 91. – 272 л.
31. С.-Петербург, 8 августа // Речь. – 1914. – № 210. – С. 1.
32. Савченко В. Симон Петлюра / В. Савченко. – Х. : Фоліо, 2006. – 415 с.
33. Саликовский А. На ложном пути (Письмо в редакцию) / А. Саликовский // Украинская жизнь. – 1913. – № 4. – С. 70–72.
34. Сергійчук В. І. Симон Петлюра / В. І. Сергійчук. – К. : Україна, 2004. – 448 с.
35. Сірополко С. З життя української колонії в Москві / С. Сірополко // Календар-альманах Дніпро Р. Б. 1927. – Львів : Новий Час, 1927. – С. 35–40.
36. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття / Ю. Тернопільський. – Джерзі ситі : Видавництво М. П. Коць, 1974. – 175 с.
37. Увага до читачів // Вільна Україна. – 1906. – № 3. – С. 2.
38. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф. 2056. – Оп. 1. – Спр. 1. – 92 арк.

Iu. Bezkrvnyi

THE JOURNALISTIC ACTIVITY OF SYMON PETLYURA IN SAINT PETERSBURG AND MOSCOW

On the basis of the archival documents and published materials, the article reveals the journalistic activity of Symon Petlyura in Saint Petersburg and Moscow. Special attention is focused on his work as the editor-in-chief of "Vilna Ukrayina" ("Free Ukraine") and "Ukrainskaya Zhizn" ("Ukrainian Life") magazines. The author analyzes Symon Petlyura's world view evolution from the social-democracy to the Ukrainian national interests.

Keywords: Symon Petlyura, "Vilna Ukrayina" magazine, "Ukrainskaya zhizn" magazine, national issue, social-democracy.

Матеріал надійшов 15.03.2016

УДК: 94:316.343-058.14(47+57)"1920/1930"

Клименко О. М.

ОБРАЗ «НОВОЇ ЛЮДИНИ» У СПОГАДАХ РАДЯНСЬКИХ РОБІТНИЦЬ 1920–1930-х рр.

У статті на основі спогадів робітниць, що працювали на будівництві Дніпрогесу наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., запропоновано узагальнену характеристику образу «нової людини». Розкрито роль, яка надавалась жінці у «соціалістичному будівництві», та способи «виховання» населення. Також продемонстровано підконтрольність приватного життя людини її колективу та державі загалом.

Ключові слова: «нова людина», «соціалістичне будівництво», способи «виховання».

Поширення впливу більшовиків та створення місрСР у 1920-х рр. спричинили запровадження нових напрямів не лише у політичній та економічній сферах, а й соціальній і культурній. Однією з головних характеристик останніх було формування «нової людини», що відбувалось під